

राजकुमारी जयसुन्दरीको निवास जयपल्लिकाग्राम

—शङ्करमान राजवंशी

राजकुमारी जयसुन्दरी राजा वसन्तदेवकी वहिनी हुन । राजा वसन्तदेवले आफ्नी वहिनीलाई वसोवास गर्न एउटा गाउँ दिएका थिए । त्यो गाउँको नाउँ हो जयपल्लिकाग्राम । यो नाउँ राजा वसन्तदेवले राखेको लिच्छवि संवत् ४२८ (शक ४०७, वि०सं० ५४२) मार्गको थानकोट आदिनारायण स्थानमा रहेको अभिलेखमा उल्लेख छ । साथै त्यस अभिलेखमा उक्त जयपल्लिकाग्रामको चारकिल्ला खोलेको छ र त्यस गाउँका अठारह जातका मानिसलाई राजकुमारी जयसुन्दरीले अह्राए वमोजिम काम गरी जयसुन्दरीकै हेरविचारमा आनन्दपूर्वक बस्नु भनी राजा वसन्तदेवले हुकूम दिएको छ । जस्तै—“ॐ स्वस्ति मानगृहा (त्परमदैवत बप्प) भट्टारक महाराज श्रीपादा (नुध्यातः श्रुतनयद) या दान दाक्षिण्यपुण्यप्र (तापविकसितसित) कीर्तिर्भट्टारकमहाराज श्री (वसन्तदेवः कु) शली जयपल्लिकाग्रामे नि (वासोपग) तान ब्राह्मणपुरस्सरान् ब्रह्म शुल्हं तेपुलप्रधानान्ग्रामकुटुम्बिनः स ष्टादश प्रकृतीन् कु (शलम्पृ) ष्ट्व समाज्ञापयति

विदितं वोस्तु यथा मया युष्मत्थै प्रियमगिन्धं जयसुन्दर्यै स्वसन्तानानुक्रमेण सुस्थितकोट्ट (म) र्ग्यादः अचाटभट प्रवेश्योयं ग्रामोति सृष्टी

स्य (ग्रामस्य) सीमा शीताटी गुल्मकस्य पश्चाद् या नदी ततः पर्व (तप) श्चिमे यावत् पर्वतचूडिका दक्षिणतोपि तत एव नद्या.....त्य पश्चिमेनपञ्च यवद्धस्तिमार्गं सम्प्राप्तेति (त) तापि च हस्तिमार्गं..... (प) श्चिमतो यावत्पर्वतचूडिका पश्चिमतः पर्वताग्रस्य..... तिप्रागापः स्यन्दन्ते पश्चिमोत्तरतोपि शिवकदेवकुलस्य दक्षिणतः पानीयमार्गविधिः उत्तरेणापि थैचोग्रामस्य दक्षिणतः यावन्महापथः प्रागुत्तरेणापि नवग्रामस्य दक्षिणतो मार्गएवावधिर्ग्यावत्पूर्व्वेण नदीम्प्रविष्टा इति

तदेतस्मिन्ग्रामे ये प्रविष्टाः प्रविविचवश्च ब्राह्मणप्रधानाः साष्टादश प्रकृतयस्तेषामत्र प्रतिवसतान् केनचिदस्मत्पादोपजीविना स्वल्पाप्यावाधा कर्तव्या यश्चेमामाज्ञामुल्लंघ्यान्यथाकुर्ग्यात्कारयेद्वा तस्याहं दृढमर्षयिष्यामि

तदेवं विदित्वात्र भवद्भिर्निवृत्तविश्वस्तैरकुतो भयैः स्वकर्मविस्थापिभिः परस्परेश्चाश्वासयद्भिश्च समुचित भाग भोगकर पिण्डक दानादिभिरुक्त्वाद्भिरनया प्रतिपाल्यमानै राज्ञा श्रवणविधेयैः सुखं प्रतिवस्तव्यमिति समाज्ञापना”

[कल्याण होस् । मानगृह (दरवार)बाट परमदैवत (ज्ञा देवता स्वरूप भएका) भट्टारक (गद्दीनशीन)

महाराज श्री बुबाको पाउको अनुग्रह पएका (आफना) पढाइ नीति दया दान चतुःप्याईं पुण्य र प्रभावद्वारा सफा कीर्ति फैलएका गायमा आराम रहेका भट्टारक महाराज श्री वसन्तदेवबाट जयपल्लिकाग्राममा बस्ने ब्राह्मण लगायत..... ब्रह्म शुल्हु तेपुल.....मुखिया लगायत गाउँका अठाह्ँ जातका गृहस्थीहरूलाई कुशल मङ्गल सोधेर आज्ञा भएको छ ।

हामीबाट प्यारी वहिनी नानी जयसुन्दरीलाई सन्तान दरसन्तानले भोग गर्न पाउने गरी कोट्ट (किल्ला) सम्बन्धी स्थिति बन्धेजले युक्त पारी चाटभटले पस्न नपाउने गरी यो गाउँ दिइएको छ । यो कुरा तिमीहरूलाई थाहा होस् ।

यस ग्रामको सीमा यस प्रकारको छ शीताटी गुल्म(चौकी) को पश्चिमपट्टि जुन खोला छ त्यसदेखि पहाडको पश्चिमतिर पहाडको चुचुरोसम्म, दक्षिणतिर पनि त्यही खोलाको ...पश्चिम लागी.....हस्तिमार्ग (हात्ती हिंड्ने बाटो) सम्म, त्यसदेखि पनि हस्तिमार्गको..... पश्चिमतिर पहाडको चुचुरोसम्म, पश्चिमतिर पहाडको चुचुरोको ..पूर्वतिरको पानीको झरनासम्म पश्चिम—उत्तरतिर पनि शिवक देवकुल(मन्दिर)को दक्षिणतिरको पानीका धारासम्म, उत्तरतिर थेंचोग्रामको दक्षिणतिरको ठूलो सडकसम्म, पूर्व—उत्तरतिर नवग्रामको दक्षिणतिरको बाटोसम्म, पूर्वतिर खोलासम्म ।

तसर्थ यो गाउँमा (अहिले) वसेका र पछि बस्न आउने ब्राह्मण लगायत अठाह्ँ जातका जुन दुनियाँ छन तिनीहरूलाई हाम्रो तर्फबाट जोविका चलाउने (सरकारी कर्मचारी) कसैले पनि अलिकता पनि दुःख नदिनु । जसले यो आज्ञा नटेरेर अन्यथा गर्ला वा गराउला त्यसलाई हामी विलकुल सहने छैनौं ।

यो कुरा थाहा पाई तिमीहरूले विश्वास मानी निर्वन्क भई आफनो आफनो काममा लागी परस्परमा मिली, साविक वमोजिम भागभोग कर पिएडक यिनी-

लाई बुझाई यिनोले लाए अह्राएको काम गरी यिनीद्वारा नै हेरचाह गरिएका छँदा सुखसंग वस्नु ।

(लिच्छविकालका अभिलेख ९१—९३ पृष्ठ)

उक्त थानकोटको अभिलेखमा उल्लिखित जयपल्लिकाग्रामको चारकिल्लामा शीताटी गुल्मको उल्लेख छ । बलम्बु चौकीटारको गणदेव भौमगुप्तको अभिलेखमा बलम्बुको द्वितीय शिवदेवको अभिलेखमा पनि शीताटीको उल्लेख आएको छ । त्यसकारण शीताटी गुल्म थानकोट बलम्बु भेगमा पर्छ भन्ने थाहा हुन्छ । गुल्म भनेको चौकी हो । बलम्बुमा चौकीटार भन्ने ठाउँ अद्यापि छ । यसले शीताटी गुल्मलाई पुष्टि गर्दछ । शीताटी गुल्मको पश्चिमतिरबाट वगेको नदीको उल्लेख छ । त्यो नदीले अहिलेको बलखु खोलालाई पुष्टि गर्दछ । त्यस नदीदेखि पश्चिमपट्टिको पहाडको टाकुराको उल्लेख छ । त्यस टाकुराले दहवोक डाँडाको टाकुरालाई पुष्टि गर्दछ । त्यस नदीको घुम्ति-देखि पश्चिमपट्टि हस्तिमार्गको उल्लेख छ । त्यस हस्तिमार्गले किसीपिडीलाई पुष्टि गर्दछ । किसी भनेर नेवारी भाषामा हात्तीलाई भन्दछन् । उस वखत त्यहाँ हात्ती हिंड्ने बाटो थियो भन्ने थाहा हुन्छ । त्यस हस्तिमार्ग-देखि पश्चिमपट्टिको पहाडको टाकुराको उल्लेख छ । त्यस टाकुराले लामोडाँडाको टाकुरालाई पुष्टि गर्दछ ।

जयपल्लिकाग्रामको पश्चिमोत्तरसीमामा शिवमन्दिरको उल्लेख छ । त्यस शिवमन्दिरले आदेश्वर शिवमन्दिरलाई पुष्टि गर्दछ । उत्तरी सीमा थेंचोग्रामको उल्लेख छ । त्यसले थाप्ले डाँडाको गाउँलाई पुष्टि गर्दछ । त्यस गाउँको दक्षिण ठूलो बाटोको उल्लेख छ । त्यसले भीमढुङ्गा भञ्ज्याङको बाटोलाई पुष्टि गर्दछ ।

नवग्रामको दक्षिणपट्टिको बाटो, जुन बाटो पूर्वी नदीमा मिलेको छ भनी उल्लेख छ-नवग्रामले नगाउँलाई पुष्टि गर्दछ । जुन नगाउँ कीर्तिपुरको दक्षिण पांगाको उत्तर पर्दछ । त्यो अहिले पनि नगाउँ नै

भनिन्छ । नगाउँको दक्षिणपट्टिको बाटो पूर्वी नदीमा मिलेको छ भन्नाले वागमतीको तीरै तीरबाट आएको बाटोलाई पुष्टि गर्छ ।

सीतापाइलाको अभिलेखमा जयसुन्दरीले बनाएको धाराको मरमत गर्न वसन्तदेवले व्यवस्था गरिदिएको कुरा छ । त्यसमा हारांगु डाँडाको उल्लेख छ जुन उत्तरी चारकिल्ला सीमामा पर्छ । पश्चिमी सीमामा राजचेत्रको उल्लेख छ । जस्तै—

“महाराज श्रीवसन्तदेवः कुशली... यथाप्रधानङ्-
ग्रामकुट्टुम्बिनः (कुशलमभि) धाय समाज्ञापयति... युष्मदीय-
ग्रामः पूर्वेण तो... तश्चिखरात् दक्षिणपश्चिम देश...
माग्नात् पश्चिमेन राजभूमे... र मुत्तरेणापि हारागुङ्
शिखर... (आयुष्म) त्या प्रियभगिन्धा... जयसुन्दर्या...
परमदेव(त) वप्पभ(द्वारक पादा)नामात्मनश्च श्रे
(यसे) पश्चि(म) (प्रणा) ल्याः खण्डकुट्टु... प्रति-
संस्कार दुलुसिड... पञ्च... दत्ता”

[गाथमा आराम भएका महाराज श्रीवसन्तदेवबाट गाउँका वासिन्दाहरूलाई यथोचित कुशल मङ्गल सोधेर आज्ञा भएको छ... तिमीहरूको गाउँ... पूर्वतिर... डाँडोबाट... दक्षिणपश्चिमतिर... बाटोदेखि पश्चिमपट्टि राजचेत्रदेखि... उत्तरतिर हारांगु डाँडा पहिले नै... प्यारी बहिनी नानी जयसुन्दरीले ठूला देवता स्वरूप भएका भट्टारक श्रीबुवाको र आफ्नो कल्याणको लागि पश्चिम... धाराको टूटफूट भएको मरम्मत गर्नका लागि... दुलुसिड... पांच... दिइयो]

(लिच्छविकालका अभिलेख १३२—३३ पृष्ठ)

यहाँ उल्लिखित हारांगु डाँडाले हलचोक डाँडालाई पुष्टि गर्छ । किनभने नेवारीमा स्वयंभूको डाँडालाई सिंगु भन्छन् हारांगुको विकृतरूप हलचो भएको छ । पश्चिमी सीमा राजचेत्र हुनाले केवलपुर भेगका गाउँ जयपल्लिकाग्राम भित्र पर्दैन भन्ने थाहा हुन्छ । यसरी जयपल्लिकाग्रामको घेरा निकै ठूलो थियो भन्ने बुझिन्छ ।

त्यस जयपल्लिका ग्राममा ब्राह्मण लगायत ब्रह्म शुल्हुं तेपुल आदि अठारह जातका मानिसको बसोवास थियो भन्ने कुरा थानकोटको अभिलेखबाट स्पष्ट थाहा भएको छ ।

लिच्छविभन्दा पहिले यस उपत्यकामा किरातहरूले धेरैकाल राज्य गरेका थिए भन्ने कुरा वंशावलीमा उल्लेख छ । पटुक भन्ने किरात राजाको कोट किल्ला पाटनमा थियो भन्ने अनुश्रुति छ । पाटनमा पटुको दोँ भन्ने ठाउँ अद्यापि छ । त्यस पटुकोदोँले पटुक राजाको कोटकिल्लालाई पुष्टि गर्छ । हनूमान्ढोकाको लिच्छविकालको अभिलेखमा ‘किरातवर्षभर’ भन्ने उल्लेख छ । बूढानीलकण्ठ विष्णुपादुकाफेदीको लिच्छविकालको अभिलेखमा ‘केट्टुम्वाट’ शब्दको उल्लेख छ । केट्टुम्वाट शब्द किराती शब्द हो भन्ने कुरा धनवज्रजीले किरात भाषा विशेषज्ञलाई जँचाई प्रमाणित गर्नुभएको छ । किरातलाई लिच्छविले हराई पूर्वतिर लखेटे तापनि केही किराती जनता उपत्यका मै बसेका थिए भन्ने उपर्युक्त प्रमाणबाट थाहा हुन्छ ।

लिच्छवि अभिलेखमा प्रयोग भएका ठाउँ गाउँको शब्द नेवारी बोलीमा मिल्छ जुन बोलीको विकृतरूपमा अद्यापि नेवारहरू बोल्छन् । त्यस शब्दमा किराती बोली पनि मिसिएको हुन सक्छ । जस्तै—

खोपूङ्को खोप । खैनष्पुको खम्पु । लेम्बटीको लेले । सङ्गाको सांगा । निलीशालाको नक्साल । कुर्पासीको खोपासी । नवग्रामको नगा । बुगायुको बुंग । ह्यास्पूङ्को ह्योपी । पागुमको पांगा । तेङ्खुको टेकु । लञ्जम्बलको लगन इत्यादि ।

यहाँ ग्रामको गाँ, शालाको साल बनेको देखिदा नेवारी लवजमा संस्कृत बोली पनि मिसिएको स्पष्ट छ । कतिपय नेवारी पारिभाषिक शब्दलाई संस्कृत शब्दमा परिणत गरेको पाइन्छ । जस्तै कुनै टोलमा बस्ने मानिसलाई बताउन टोलकाधिवासी भनी संस्कृत शब्द बनेको

हुन्छ । जयपल्लिका ग्रामको अर्थ संस्कृतबाट विचार गर्दा संस्कृतमा पल्ली शब्दको अर्थ सानो गाउँ भुपडी घर स्थानलाई कहने र पल्लिका शब्दको अर्थ वसोवास गर्ने ठाउँलाई कहने संस्कृतकोशबाट थाहा हुन्छ । यसबाट जयसुन्दरी बसेको गाउँ जयपल्लिकाग्रामको सानो गाउँको वसोवास भन्ने हुन्छ ।

जयपल्लिकाग्रामको अर्थ नेवारीबाट विचार गर्दा नेवारीमा पल्ली शब्दको अर्थ छानालाई कहने हुनाले भक्तपुरको श्यातपल्ली देवलको अर्थ पाँचतले छाना भएको मन्दिर भन्ने हुन्छ । पल्लिको अर्थ अर्को थरीबाट विचार गर्दा पक्षमा मिल्नु भन्ने हुन्छ । पल्लिकाको अर्थ पक्षमा

मिलाइएको भन्ने हुन्छ । पक्षमा मिलाउनुलाई पल्लिकेगु भन्दछन् । पल्लिकाको अर्को अर्थ छत्रछाँयामा रहेको भन्ने पनि हुन्छ ।

थानकोटको उक्त अभिलेखमा उल्लिखित स्थानीय अठारह जातका मानिसहरूलाई जयसुन्दरीको आज्ञा मान्नु भनी वसन्तदेवले हुकूम दिएका छन् । यसबाट ती अठारह जातका मानिसहरू जयसुन्दरीको पक्षमा मिलाइएका भन्ने स्पष्ट छ । त्यसकारण जयपल्लिकाग्राम भनेको अर्थ जयसुन्दरीको पक्षमा मिलाइएको गाउँ भन्ने उपपत्ति नेवारी लवजबाट स्पष्ट हुन्छ । यस अनुसार जयपल्लिकाग्रामले ठूलो वस्ती भएको गाउँ भन्ने पुष्टि हुन्छ ।